

Науково-дослідний центр “Часи козацькі”
Українське товариство охорони пам’яток історії та культури
Центр пам’ятокознавства НАН України і УТОПІК
Історико-культурна асоціація “Україна–Туреччина”
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України
Інститут археології НАН України

**НОВІ
ДОСЛІДЖЕННЯ
ПАМ’ЯТОК
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ**

**Збірник
наукових статей**

**Присвячується 100-річчю від дня народження
Д. Я. Телегіна**

Випуск 28

Київ – 2019

Рекомендовано до друку
Вченою радою Центру пам'яткознавства
НАН України і УТОПК
(протокол № 5 від 4 червня 2019 р.)

Редакційна колегія:

Титова О.М. (відповідальний редактор)
Біляєва С.О., Виногородська Л.І., Гоменюк В.М.,
Константинов В.О., Моця О.П., Сенченко Н.М.,
Супруненко О.Б., Терпиловський Р.В., Франчук В.Ю.

Адреса редакції:

01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 19,
тел./ф.: (044)280-78-79; e-mail: ukrtopik@gmail.com

Видання зареєстровано

Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 16328-4800Р від 02.02.2010 р.)

З М І С Т

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д.Я. ТЕЛЕГІНА

Титова Олена (Київ) Вивчення нерухомої культурної спадщини доби козацтва Дмитром Телегіним	9
---	---

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Моця Олександр (Київ) Проблеми створення загальнодержавної бази даних археологічних пам'яток в Україні	13
Білясва Світлана, Фіалко Олена (Київ) Південний рубіж Великого князівства Литовського і Руського (археологічні відкриття та сучасне бачення)	17
Брель Ольга, Діденко Яніна (Чигирин) З історії фортифікації Середнього Подніпров'я: замки Чигиринщини	23
Волков Анатолій (Запоріжжя) Археологічні дослідження пам'яток козацької доби на Кам'янській Січі у 2018 р. . .	34
Осадчий Євген, Коротя Олексій (Суми) Про функціональне призначення Новоселицького скарбу 1892 р.	40
Томашевський Андрій, Павленко Сергій (Київ) Середньовічні укріплення в смт Народичі на Житомирщині	41
Харлан Олександр (Дніпро) Козацьке поселення Таромське: у світлі новітніх досліджень	52
Юрченко Олександр (Переяслав-Хмельницький) Пам'ятки другої половини XIII–XVI ст. долини р. Броварка на Переяславщині ...	59
Пробийголова Олексій (Київ), Каштан Дмитро (Черкаси–Київ) Нові матеріали козацької доби з села Бучак на Канівщині	67
Тетеря Дмитро, Прядко Олександр, Павлик Олександр (Переяслав-Хмельницький) Нові матеріали козацької доби з території південно-західної Переяславщини (за археологічними пошуками 2017–2018 років)	71
Шерстюк В'ячеслав, Менчинська Тетяна (Полтава) Реконструкція селітроварного процесу на прикладі опису заводу в містечку Говтва (зі «Щоденника» Й.А. Гільденштедта 1773–1774 рр.)	77
Баюк Віктор (Луцьк) Фрески кляштору отців-домініканців у Луцьку	80
Старенький Ігор, Болтанок Петро, Левінзон Євгеній (Кам'янець-Подільський) Об'єкт № 1 з археологічних досліджень на вулиці Татарській, 17/1 у Кам'янці-Подільському	84
Перепелиця Алла (Чигирин) Коллекція предметів палеонтології, геології, археології та побуту священика Олексія Єрмивича (початку XX ст.)	97
Мазурик Юрій (Луцьк) Три казани першої половини ХУІІІ століття з dna річки Старий Дніпро біля острова Хортиця	103

Толкачов Юрій, Чекановський Андрій (Київ) Глиняні люльки для куріння тютюну з розкопок на території Меджибзької фортеці у 2015 р.	108
Попельницька Олена (Київ) Керамічні вироби XVII–XVIII ст. у зібранні Національного музею історії України – археологічні знахідки 1930-х рр.	114
Кухарська Олена, Михайлова Анастасія (Київ) Атрибуція знахідки із колекції Київського Палацу дітей та юнацтва	119
Пискун Ольга (Чигирин) Крем'яни XVII–XX століть із фондів НКЗ «Чигирин»	122
Прядко Олександр (Переяслав-Хмельницький) Знахідка монети Володимира Ольгердовича XIV ст. з м. Переяслав	125
Нечитайло Валерій (Київ) Нові знахідки севських чехів 1686 року на території України	127
Толкачов Юрій, Купрій Сергій (Київ) Знахідки шпор з території Меджибзької фортеці у 2015 р.	129
Павлик Олександр (Переяслав-Хмельницький) Ставрографічні матеріали з с. Велика Каратুলь на Київщині	132
Векленко Віктор (Дніпро) Волинські хрести козацької і посткозацької доби	135
Векленко Віктор, Виборний Володимир (Дніпро) Хрести і мощовики Поділля XVIII–XIX ст.	144
Векленко Віктор, Марина Зоя (Дніпро) Нарис української ставрографії Харківщини XVII–XIX ст.	148
Векленко Віктор, Олександра Ромашко (Дніпро) До питання визначення різновиду слобожанських хрестів із закругленими закінченнями	158
Мазурик Юрій (Луцьк) Випадкова (втрачена) знахідка монооксида на річці Стир біля села Семки (Волинське Полісся, 2016 рік)	162
Харченко Людмила (Чигирин) З історії будівництва та експлуатації дерев'яного мосту через р. Тясмин у м. Чигирині	165
Бреяк Олена (Київ) Втрачені храми Київщини	171

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Луняк Євген (Ніжин) Французький мандрівник Шарль де Лагард де Шамбона і його думки про козацьке минуле України (1811)	182
Ярмошик Іван (Житомир) Польські автори XVII ст. про участь українських козаків у Хотинській війні	185
Задунайський Вадим (Львів) Козацькі військові хитрощі у битвах під Хотиним та Берестечком	189

Ластовський Валерій (Київ) Історичні міфи навколо Зарубського і Трахтемирівського монастирів.....	196
Панченко Володимир (Київ) Герб Барішівки XVII–XVIII ст.: загадки й припущення	198
Ковалець Тарас (Чернівці) Невідомий лист Самуеля Зборовського та реєстри плат запорожцям початку 80-х рр. XVI ст.	201
Ляковська Анастасія (Київ) Використання повстанським козацьким військом інформаційно-психологічного впливу під час Національно-визвольної війни (1648–1657 рр.)	208
Мірущенко Олександр (Запоріжжя) Різні вектори зовнішньої політики запорозької старшини у часи Нової Січі ...	213
Абрамова Ірина (Київ) Митрополит Рафаїл Заборовський і архітектор Йоганн-Готфрід Шедель	219
Куштан Дмитро (Черкаси–Київ) Полковники Черкаського полку Війська Запорозького (від заснування до 1652 року).....	226
Нукало Надія (Київ) Визначні фундації І. Мазепи на теренах Чернігівщини	233
Губочкін Микола (Переяслав-Хмельницький) Описи в історичних джерелах городища козацької доби з с. Кропивна на Черкащині	237
Хоменко Павло (Київ) Населені пункти на території сучасного Бородянського району, що згадуються в документах з XV століття.....	242
Доценко Алла (Чернігів) Чернігівська полкова канцелярія. XVII–XVIII ст.....	246
Бушак Станіслав (Київ) Реальні козаки з прізвисьм «Мамай», предтечі легендарного героя українського народу, – у вирі визвольних змагань Козацької доби XVII–XVIII ст.....	255
Гоменюк Валентина (Київ) Художні твори із зображенням Козака Мамаю у фондах Національного музею українського народного декоративного мистецтва	265
Варивода Аліна (Київ) Покрови престолу і жертвенника в українських православних храмах XVII–XVIII ст.: розвиток назв і форм.....	270
Філіпова Ганна (Київ) Члени родини Андрія Юхимовича Лизогуба – благодійники Києво-Печерського монастиря	275
Бартош Алла (Київ) Справа щодо пожертв, зроблених до Києво-Печерської лаври київським полковником Костянтином Мокієвським (за документами ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг.).....	279
Походяща Олена (Київ) До наукової атрибуції картини «Сандомирський рокош» з колекції Національного музею історії України	283

Мокляк Володимир (Полтава) Козацька старшинська родина Козельських та заснування містечка Козельщина на території Кобеляцької сотні Полтавського полку.....	288
Миколайко Тетяна (Чернігів) Відкриття та господарська діяльність чернігівського Троїцького жіночого монастиря у повоснні часи.....	290
Михеснко Наталія (Чернігів) Моніторинг температурно-вологісного режиму келій Єлецького монастиря у Чернігові	295
Погоржельська Ірина (Київ) Колегіата в Олиці: питання попереднього аналізу, реставрації та реконструкції давнього текстилю	299
Тимошенко Наталія (Київ) Іконопис козацької доби	304
Тимошенко Валентина (Київ) Дослідження військової історії України у діяльності Київського історичного товариства Нестора-літописця	308
Жуковський Мирослав (Нікополь) Пам'ятки козацької доби в Нікопольському краєзнавчому музеї.....	312
Науменко Володимир (Київ) Фортифікаційні споруди XVIII – поч. XX ст. у сучасному міському ландшафті Кисва	317
Петровський Анатолій (Южноукраїнськ) Історія Бузького козачого війська.....	322
Ковальський Юрій, Мних Віктор (Миколаїв) До питання постійних міграційних шляхів у Північному Причорномор'ї....	333
Сенченко Наталія (Київ) Церковні пам'ятки Вінниці (XVII–XVIII ст.).....	338
Плшакова Лілія (Київ) Проблеми використання досліджень пам'яток козацької доби в межах розвитку історичної науки України	343
Шпаковський Сергій, Майнгардт-Гоголь Наталія (Хмельницький) До питання формування Реєстру пам'яток козацької доби на території Хмельницької області у другій половині XX – на початку XXI століть	346
Толкачов Юрій, Пономаренко Віталій (Київ) Проблеми та першочергові завдання у сфері охорони пам'яток археології Київської області.....	353
Зборовський Анатолій (Ірпінь) Інтерпретація козацтва в ляльках заслуженого майстра народної творчості України Тетяни Федорової	359
ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА	
Гончаренко Аліна (Київ) Назви українського вбрання доби козащини у тексті «Енеїди» І.П. Котляревського	362

Єфименко Ірина (Київ)	
Назви козацьких поселень Миколаївщини (на матеріалі ойконімів Миколаївської області)	370
Корнієнко Лариса (Київ)	
Категорія звертання у староукраїнській мові XVI століття (на матеріалі Галицько-Волинського літопису)	375
Лазаренко Олеся (Франкфурт-на-Одері)	
Українські і слов'янські граматики козацької доби у дослідженнях Олекси Горбача	379
Москаленко Лілія (Київ)	
Графіка «Актив Полтавського полкового суду» як віддзеркалення особливостей живої української мови	383
Ніка Оксана (Київ)	
Проблеми періодизації історії української літературної мови	389
Осінчук Юрій (Львів)	
Дієслово давньоукраїнського періоду (на матеріалі Добрилового Євангелія 1164 року).....	394
Радкевич Галина (Київ)	
Етнолінгвістична інформація в українських народних думках	401
Рева Лариса (Київ)	
М. Драгоманов, І. Франко, С. Єфремов та М. Грушевський про слов'янську писемність та усну народну творчість	406
Штанденко Уляна (Київ)	
Засоби поповнення лексичного складу мови в староукраїнський період XIV – XVIII ст.	415
Якубова Тетяна (Київ)	
Історія українського козацтва в польських виданнях фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ: матеріали, щодо атрибуції книжкових знаків	419
Ярошевич Ірина (Київ)	
«ГраMATика» М. Смотрицького – визначна пам'ятка давнього українського мовознавства	423
Яцій Василь (Київ)	
До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). XIII	428
ТЮРКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	
Ибрагімова Аліє (Київ)	
Уничтожение Бахчисарайского Ханского дворца в 2014–2019 гг.	433
Мачай Олена (Київ)	
Генуезький фактор у становленні Кримського ханства	436
Бабенко Роман (Київ)	
Досвід взаємовідносин кочового та осілого населення на території України в золотоординський період (13 ст.).....	441
Шлапак Мар'яна (Кишинев, Республіка Молдова)	
Обитель дервишей из Старого Орхя	447

Пашаева Валида (Эрзурум, Турция) Культ дерева в тюркской культуре и его следы в ковровом искусстве Азербайджана	454
Станкєвич Ирина (Карашевич) (Київ) Турецька фортеця Татарбунар. Деякі матеріали історичної топографії.....	463
Алядінова Діляра, Тєслєнко Ирина (Київ) Турецький та італійський керамічний імпорт з османського Партеніту.....	472
Ибрагимова Алие (Київ) Бахчисарайский Ханский дворец в письменной традиции Крымского ханства.....	480
Монсєєв Дмитрий (Киев) Граффити «Корабль» из Ханского дворца в г. Бахчисарай	482
Яшний Денис (Київ) Дефекти об'єктиву: киримли у тиражованих світлинах фотомайстрів Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.	494
ГІПОТЕЗИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ	
Матвійшин Ярослав (Київ) Математичні знання за археологічними артефактами з України	499
ФРАНЧУК ВІРА ЮРІЇВНА	511

2. Арнольд-Алябьев В.И. Краткое руководство по наблюдению за физическим состоянием воздуха в музеях и библиотеках / В.И. Арнольд-Алябьев // Материалы по археологической технологии. М., 1931. Вып. 13. С. 1-25.
3. Кроллау Е.К. Температурно-влажностный режим музейных зданий / Е.К. Кроллау. М., [ГБЛ], 1977. 51 с.
4. Инструкция по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР. М., 1984. 151 с.
5. Богословский В.Н. Принципы выбора параметров температурно-влажностного режима древних зданий, обеспечивающих их сохранность / В.Н. Богословский, Б.Т. Сизов // Научные исследования в области охраны памятников. Варшава, 1988. 356 с.
6. Комаренко О.І. Моніторинг температурно-вологісного режиму приміщень деяких музеїв м. Києва / О.І. Комаренко, І.Г. Лушпінко // Наукові доповіді ІХ між нар. наук.-практ. конф. (Київ, 27-31 травня 2013 р.): ННДРЦУ. К., 2013. С. 148-154.
7. Жданова Д.А. Моніторинг температурно-вологісного режиму в експозиційних об'єктах Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника / Д.А. Жданова, І.І. Масалова // Могилянські читання: зб. наук. пр. 2004: Музейне збереження пам'яток сакрального мистецтва. Історія, сучасна практика і майбутнє. К., 2005. С. 207-216.
8. Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», відділ охорони, експлуатації та реставрації пам'яток. інв. № 13877. Єлецький монастир. Чернігів, 2008. С. 2-7.
9. Девина Р.А. Микроклимат церковных зданий / Р.А. Девина. М.: ГосНИИР, 2000. 1-120 с.
10. Інструкція з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток Державної частини музейного фонду України. Режим доступу: // <http://skaz.com.ua/cultura/3432/index.html>
11. Фомин И.В. Использование системы мониторинга температурно-влажностного режима памятников соборного комплекса музея фресок Дионисия для оценки влияния природных аномалий, эффективности реставрационных вмешательств и создания оптимальных условий сохранности / И.В. Фомин, Е.Н. Шелкова / Наукові доповіді ІХ між нар. наук.-практ. конф. (27-31 травня 2013 р.) / ННДРЦУ. К., 2013. С. 353-360.
12. Игнаткин И.А. Охрана памятников истории и культуры [справ. пособие] / И.А. Игнаткин. К.: Вища школа, 1990. С. 32-54.
13. Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», відділ охорони, експлуатації та реставрації пам'яток. Внутрішньо музейна інструкція по провітрюванню приміщень в Національному архітектурно-історичному заповіднику «Чернігів стародавній» [Рукопис]. [Чернігів], 2007. [2] арк.

Ірина Погоржельська (Київ)

молодший науковий співробітник,
завідувач реставраційної лабораторії

ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України»
Інституту археології НАН України

Колегіата в Олиці: питання попереднього аналізу, реставрації та реконструкції давнього текстилю

Костел в місті Олика своїм постановням завдячує князю Станіславу Радзивілли, який в заповіді, складеному в 1598 р. в Олиці, дітям своїм суворо наказував «.. що я костел олицький Трійці Святої фундовав, аби міцно і непорушно тримали ... цей фундуш хоч я й оголосив перед лудьким земським урядом, то я ще й цим своїм заповітом підтверджую що є це моя воля остаточна.. А оскільки за життя свого не міг добудувати пробощі при костелі олицькому Святої Трійці, то на добудування записую триста злотих польських,

а волость має привезти три фури деревини...» (Chowanska 2012, 256). Тобто, перший, ще дерев'яний костел, було закладено у 1588 р. Син його, Альбрехт Станіслав Радзивілл, виконав заповіт батька і вже в 1635–1640 рр., повстав в Олиці мурований костел Святої Трійці, а також і при костелі колегія – філія Замоївської Академії та духовна семінарія. Костел Святої Трійці після освячення в 1640 р. набрав рангу колегіати і став одним з найгарніших костелів Волині, ошатний внутрішній декор якого оздоблювали різблення в мармурі і алебастрі дванадцяти апостолів і канонників, виготовлені у Львові, а також різні зображення релігійного змісту та портрети засновників – князів Радзивіллів. Саме Олицькаколегіата і стала місцем останнього спочинку й самого фундатора, Альбрехта Станіслава Радзивілла (1656р.), його першої дружини Регіни Айзенрайх (1637 р.), а також його матері Марини з Мишків Радзивілл (померлої в 1600 р.), братів Миколая Кшиштофа (померло в 1614 р. у віці 24 р.) та померлими в ще дитячому віці братів Станіслава та Єжи, поховання ці мали надгробки з кольорового алебастру та чорного мармуру.

Буремні політичні зміни не оминули Олику, останні фотознімки перед Другою Світовою війною зберегли нам її не ушкоджений інтр'єр та цілісність споруди, проте зараз будівля колегіати є в понівеченому стані і вимагає ретельного дослідження й ремонту.

У 2016 р. були проведені упорядні роботи в криптах колегіати Святої Трійці, під час яких працівниками Волинського краєзнавчого музею були вилучені предмети текстилю. Стан предметів вимагає ретельного аналізу для їх визначення та забезпечення умов збереження, а також всебічного дослідження. Для проведення попередньої оцінки стану знахідок, їх первинної атрибуції до музею були запрошені працівники реставраційної лабораторії ДП ОАСУ з м. Києва.

Давній текстиль, а насамперед, той, що був виїнятий з поховань, вимагає ретельного дослідження з фіксацією стану знахідок ще на стадії його вилучення і відокремлення від рештків. Така інформація є підставою для ідентифікації предметів, їх датування та аналізу походження (Погоржельська 2017, 240). Окрім того, різка зміна околиць середовища, насамперед світла, вологості і температури може привезти до деструкції як тканини, так і елементів оздоблення з металу та інших матеріалів.

Первинний огляд знахідок з олицькоїколегіати було проведено вже в приміщенні Волинського краєзнавчого музею в присутності його працівників та представників лабораторії ДП ОАСУ. Знахідка представляла собою, насамперед, предмет одягу, обмотаний поясом, що був зав'язаний на вузол та двома розрізненими текстильними фрагментами. Стан знахідок після первинної легкої механічної очистки м'яким пензлем дав можливість окреслити їх як давній одяг жіночий або чоловічий, а також про нагальність проведення лабораторних заходів щодо їх збереження. Після проведення наради було прийнято рішення про їх передачу до реставраційної лабораторії ДП ОАСУ в місті Києві для всебічного вивчення.

Давній текстиль досить рідко трапляється серед археологічних знахідок, тому для окреслення методів для його збереження необхідним є визначити, з якої саме сировини виготовлені всі його елементи, оцінити стан їх ушкодження, проаналізувати існуючі вже методики реставрації та консервації таких предметів.

В першу чергу, необхідно було обережно відокремити пояс без розв'язування вузла та його ушкодження, що дозволило проаналізувати вже сам одяг, який разом з поясом є єдиним комплексом. Було проведено заміри одягу, фотофіксацію первинного положення частин, перезнято крій та місця з'єднання відокремлених на той час елементів (частини рукава, фрагментів передньої пілки). Конструктивно одяг складається з цільнокроєних частин: спинки, передньої правої пілки, лівої пілки, рукавів та коміру. Спинка та пілки досить довгі, довжиною нижче коліна і від лінії талії мають поширення за рахунок доточених клинів, що обумовлене, насамперед, вузькою шириною тканини, бічні шви мають внизу розрізи. Одяг має оздоблення на грудях з 12 пар петлиць, плетених з золотних ниток. Петлиці на правій пілці мають на внутрішньому краї великі пасматерійнігудзики, а петлиці на лівій пілці – петельки. Такі самі пари петлиць з гудзиками і петельками, тільки вже по 3 пари, мають і рукава одягу. Варто відмітити, що рукава досить подовжені

і мають характерне закінчення «собаче вухо» (Drazkowska 2008, 48). Комір, передні зрізи, нижній край та бічні розрізи одягу обшиті тоненьким плетеним шнурочком, такий же шнурочок є й на розрізах – кишнях на обох пілках одягу.

Визначення та датування знахідки, яку попередньо можна окреслити як одяг, варто починати із встановлення способу його призначення: прижиттєвого використання чи фунерального (для одноразової поховальної церемонії). Всі шви зі спідньої сторони олицької знахідки були виконані дуже ретельними дрібними стібками, закінчення рукавів і комір мали підкладку з такої ж самої тканини, що й основна, а зі спідньої сторони залишилися продовжні шви, що поєднували основну тканину, і підкладку (яка не зберіглась), а також декоративні листви, що були нашиті поверх підкладки в нижній частині пілок. Гудзики і петельки застібок переду відповідають за розмірами один одному, деякі з них були на момент огляду застібнуті, шнурок на розрізах кишень має потертості, а рукава на рівні ліктя – зформовані поперечні складки зі слідами заломів, «собачі вуха» так само мають поперечні загини і потертості. Це все свідчить про використання одягу ще за життя його власником, ретельність виконання зовнішніх і внутрішніх швів, добру якість як декоративних елементів, так і основної тканини з розрахунку на довгий час використання одягу.

Конструктивно цей одяг має наступні характерні ознаки: довжина нижче коліна, права пола накладається на ліву, по лінії талії є деформації тканини після тугого перев'язування поясом, декоративні петлиці на грудях, подовжені рукава з закінченням на зап'ястку у вигляді листоподібного «собачого вуха» з застібкою також на петлиці, бічні розрізи, рівний високий комір. За такими ознаками цей одяг, насамперед, варто віднести до чоловічого гардеробу кінця XVI ст. – початку XVIII ст., що на території Речі Посполитої носив назву «gdzennego», тобто рідного, а не запозиченого західноєвропейського типу, чи, як називали його на той час, «плюдрацького» одягу. З відомих ілюстративних джерел прикладом зображень, де представлено такий одяг, є в першу чергу фігура під назвою «Військовий і Смерть» з серії барельєфів костелу Святої Трійці м. Тарлув (Польща), що датується серединою XVII ст. і має всі ті самі характерні ознаки, що й знахідка з Олики. Також постать з львівського домініканського костелу Бернардинів цього ж періоду, такий же одяг є й на гусарі під Смоленськом з картини Яна Баана з зібрань Львівського історичного музею (Sikora, Szleszynski 2014, 223). Всі ці аналогії зображують подібний одяг саме як верхній одяг другого шару, тобто той, що вдягався поверх жупанів або доломанів, бо видно фрагменти кольорового одягу нижнього шару, а подекуди й їх гудзики.

Аналізуючи писемні джерела того часу: інвентарі, реєстри конфіскованого майна, заповіти і судові акти, можна відмітити, що декоративні петлиці використовувались виключно на верхньому одязі другого шару: делії, фerezії, менти, копеняки і т. д. Так, в посмертному інвентарі самого фундатора колегіати в Олиці, Януша Станіслава Радзивілла в 1656 р. занотовано: «копеняк рожевий сукняний злотогловом підшитий, петлиці з тягнутого срібла турецькі, ... петлиць золотих гудзики з перел і коралів 12 пар» (Kotlubaj 1859, 423). Також використовувались петлиці і на деліях, наприклад, при описі в'їзду в 1633 р. посольства підкорюю Яна Завадського до двору англійського короля «в півшарлатних деліях червоних жовтим атласом підшитих петлиці золоті» (Niemcewicz 1839, 131), а також і серед речей зятя київської міщани Ювги Ждановни Мошенно є в 1636 р. «... делія фалендишова лазурова з гудзиками золотистими двома і петлицями едвабними ...» (Білоус 2011, 148).

Вищеподані як писемні, так і зображувальні джерела датуються другою третиною XVII ст., тобто часом побудови колегіати в Олиці, коли могло бути поховано власника одягу, а вже на початку XVIII ст. сігчасті пояси, яким було перев'язано одяг, виходять з ужитку. Отже, вірогідним датуванням знахідки можна вважати період другої половини XVII ст.

Що ж до самого окреслення назви цього одягу, то вирішальним фактором є саме його крій. Означені вище делії, копеняки, гермакі а також контуші мають чітко зафіксовані в кравецьких книжках креслення кроїв (Gutkowska-Rychlewska 1968, 820, 830), проте жоден з них не є подібним тому, за яким пошито одяг з колегіати в Олиці. Отже, можна казати про унікальність цієї знахідки, яка потребує додаткового вивчення щодо її ідентифі-

кації серед таких предметів тогочасного чоловічого гардеробу, що фігурують в оцінювальних списках, як однорядки, насувені, дулами, або, наприклад, загадковий тузлук з петлицями з посмертного інвентаря Януша Станіслава Радзивілла (Kotlubaj 1859,426), крім яких ще не виявлено серед зображень в кравецьких книжках.

Система заходів щодо збереження знахідок з текстилю потребує інформації, з якої сировини були виготовлені всі її елементи, наскільки вони тривкі і як переносять зміни навколишнього середовища. Основна тканина, з якої пошитий одяг, виготовлена з шовку атласного переплетення, що первісно була винно-червоного кольору. Тканина декоративних листів підкладки також шовкова, але полотняного переплетення і первісно було жовтаво-зеленкуватого кольору. Стан збереження тканин досить важкий, є забруднення пліснявою і грибками, що вимагає негайних заходів з їх очищення з подальшою консервацією предмету. Додатково потрібно провести дослідження щодо можливих рештків самої тканини підкладки або її відбитків, які можуть залишатись біля швів та під декоративними листвами. Декоративні нашивки – петлиці виготовлено ткацьким методом з золотий нитки, що має у своїй основі шовкову нитку, обкручену металевою бляшкою блідо-жовтого кольору. Дослідження під мікроскопом МБС - 9 показали глибоку корозію металевої частини, численні прориви і зношеність. З подібної нитки виготовлено й декоративний шнурок, яким обшито одяг, а також плетені гудзики.

Варто зазначити, що плетені, або як на той час їх називали пасматерійні або шмуклерські, гудзики за своєю ціною не поступалися металевим срібним та позолоченим гудзикам. Так, в переліку речей після смерті кравця Францішка Білевича в 1627 р. лишилось «гудзиків срібних золотистих на зразок шмуклерських 18, що важать 11 скойців» [14, 423], також серед крамних речей, пограбованих у єврея – купця Ерзла, «потреби зі срібла і шовка з гудзиками за 20 злотих польських» [19, 710]. Інформація про способи і техніки виготовлення таких гудзиків, нажаль, відсутня, також пасматерійні гудзики не фігурують в переліку товарів, які виробляли цехи пасамоників (шмуклерів) або гаптувальників. Проте їх могли імпортувати з Угорщини і Словаччини або Трансильванії, де існували відокремлені від пасамоників потужні цехи гудзикарів, що плели шовкові і золотні гудзики та постачали їх у великій кількості як у своїй країні, так і за кордоном [18, 112]. Подібні плетені гудзики також знайдені на одязі при археологічних розкопках в м. Дубно [3, 60], а також в Любліні [9, 65]. Можливо, при додатковому лабораторному обстеженні саме шовкових основ і металевих бляшок золотних ниток як в гудзиках, так і в шнурку, також на декоративних нашивках одягу, вдасться встановити, чи мають вони спільні риси виробництва і сировини, що може свідчити про єдиний центр їх виготовлення.

Невід'ємною частиною комплексу одягу з Олики є плетений пояс, знайдений зав'язаним навколо лінії талії шовкового верхнього чоловічого одягу. Плетені пояси, або як їх на той час ще називали сакеські, є напрочуд цікавим предметом чоловічого гардеробу ще з кінця XVI ст., завдого до панування славетних случьких поясів. Писемні документи фіксують їх використання як серед заможних міщан, так і серед шляхти. Так, в 1599 р. задується такий пояс у гардеробі лікаря: «пояс шовковий чорний сітчастий» [6, 374], а також у люблінського писаря Заблоцького: «пояс шовковий брунатний сітчастий» [14, 351], «пояс влосяний червоний сітчастий» [8, 48]. У люблінського міщанина кушніра в посмертному інвентарі записано аж 2 таких пояси: «пояс один помаранчевий сітчастий шовковий.. пояс другий сітчастий помаранчевий вже зношений» [14, 419]. Прикладом багатого святкового поясу є «пояс шовковий святковий обличистий сакеський» із заповіту 1665 р. шляхтича Войцеха Хваліковського [11, 163]. Мав такий пояс і сам Януш Станіслав Радзивілл, фундатор колегіати в Олиці, «пояс сакеські кармазинний без зарабянок» [13, 426]. Варто звернути увагу на оце доповнення «зарабянки», тобто, додаткові оздоблення китиць поясу, які власне має знайдений в Олиці сітчастий пояс.

Шовкові сакеські пояси плелися середньоземноморською технікою, що має назву спронг, їх приклади можна зустріти серед археологічних знахідок, датованих кінцем XVI ст. та XVII ст. в Угорщині [10, 159] та Румунії [20, 26]. Рештки подібного поясу були й в похо-

ванні у крипті костелу бернардинів в м. Дубно [2, 333]. В той же час саме пояс з Олики є цілим, крім того зберігся й вузол, на який він зав'язувався. Існує багато зображень, що представляють кілька способів в'язання таких поясів, наприклад, портрет Мартина Крайського в Олеському замку, короля Владислава Вази з Львівського музею, Яна Свінарського з Познані та Стефана Чарнецького з зібрань Королівського Замку в Варшаві. Але вперше саме в Олиці зберігся власне матеріальний артефакт використання вузлів з відкритими китицями при вив'язуванні сітчастих поясів.

Мікропроби сировини, з якої виготовлений пояс, показали, що це дуже тонка шовкова нитка, що складається з двох, скручених між собою s-круткою волоконин, первісно червоного або помаранчевого кольору. Кожен вузький кінець поясу зібраний в китицю, розділену, у свою чергу, на 8 окремих скручених пасм, перев'язаних золотною ниткою. Вже кожне пасмо ще раз розділене на 22 окремі скручені китички, які мають декоративне закінчення з «листочків», виплетених з золотних ниток. Такі декоративні оздоблення не мають вищезгадані сітчані пояси з Угорщини, Польщі та Румунії. Ширина поясу в стабільному нерозтягнутому стані складає приблизно 35 см, але більш докладні розміри можна буде встановити після заходів з очистки і пластифікації поясу. Довжина подібних поясів може коливатися від 280 см до 370 см, але докладніші розміри та узорі орнаментального плетіння можна буде зафіксувати тільки після реставраційних заходів.

Стан як шовкових ниток, так і самого поясу досить критичний і вимагає докладного вивчення та консервації для подальшого зберігання у відповідних умовах температурного та вологісного режимів. Крім того, золотні нитки в оздобленнях поясу і верхнього одягу є окремим об'єктом для порівняльного аналізу як сировини ниток, так і способів їх виготовлення, що може дати інформацію про осередок їх походження, оскільки існують подібні артефакти цього ж історичного періоду і цього ж району (знахідки в м. Дубно та с. Тайкури). Також окремого дослідження потребують і ажурні орнаменти, виплетені на поясі, їх розташування по площині, способи їх виготовлення та порівняння з подібними відомими аналогами.

Окремим напрямом досліджень є аналіз кравецьких технік, за якими пошито верхній одяг та порівняння їх з уже відомими знахідками як в Україні, так і з подібним одягом у Польщі, Румунії та Угорщині, що може надати інформацію про фахові навички тогочасних кравців, їх майстрові позначки [5, 118], підтвердити цехові записи про візди кравців на науку до інших міст та за кордон.

На підставі результатів проведених наукових досліджень та реставраційних заходів має бути проведено виготовлення наукових реконструкцій текстильних знахідок з Олики. Сучасний підхід до такого етапу реставрації, як наукова реконструкція, складається зі створення нових предметів з максимальною подібністю сучасних матеріалів (тканин, декоративних тасьм, металевих елементів) відповідних за сировиною та технологічними параметрами до автентичних, з дотриманням креслень та кравецьких технік, але без зміни та нищення артефактів. Таким чином, буде отримано новий предмет, що менше реагує на зміну умов експонування, дозволяє залучати його до виставкових та наукових відкритих заходів. Також буде систематизовано інформаційну базу по видах сировини, з яких виготовлено сам артефакт, та повний закінчений цикл його створення (від кравецьких креслень до монтування комплекту) без ушкоджень самої знахідки. Така робота надасть можливість використовувати інформаційну базу для порівняння та датування при майбутніх подібних знахідках.

Варто відмітити, що саме наукова реконструкція є інтеграційною складовою музейної реставрації, що на сьогоднішній день є пріоритетом в європейських дослідженнях замість реставрації комерційної, що не діє на засадах зворотності, змінюючи та спотворюючи артефакт задля комерційної привабливості. Подібні саме наукові реконструкції текстильних артефактів широко використовуються, наприклад, в Великобританії та Угорщині саме для відновлення давніх забутих вже технологій [17, 112], а також використовуються як наочні засоби на конференціях та музейних освітніх заходах, дають можливість з меншими ризиками та фінансовими витратами експонувати, висвітлювати діяльність науковців і музеїв на міжнародних конференціях та фестивалях. У той же час, зберігаючи самі

артефакти в надійних умовах під сталим регулярним моніторингом консерваторів, зберігається можливість наступним поколінням науковців їх вивчати вже на новому, більш досконалішому рівні розвитку техніки і технологій.

Джерела та література

1. Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII століття. Київ, 2011.
2. Гупало В. Дослідження крипти No 3 під Бернардинським костелом у Дубні. Львів, Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 11. 2007. С. 315–336.
3. Погоржельська І. Вбрання мешканців Дубно XVII ст. (за знахідками текстилю в колишньому костелі бернардинів) Твердиня над Іквою : матеріали міжнар. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 520-річчю Дубен. замку. Дубно, 2012.
4. Погоржельська І.В. Дослідження та наукова реконструкція одягу угорського типу за археологічними знахідками. Археологія і давня історія України, 2017, вип. 1 (22). С. 239–242.
5. Чепіга І.П. Лохвицька рагушна книга другої половини XVII ст.: Збірник актових документів / Відп. ред. І.П. Чепіга. АН Української РСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: «Наукова думка», 1986. 221 с.
6. AktamiastaLublinazespol 35/22/0 seria 3.1 AktakancelariiWojtowski.Lawniczejjednostka 23 Testametymieszczanlubelskich, wydatkipogrzebowe, inwentarze 1625 - 1698. ArchiwumNarodowe w Lublinie
7. Chowanska E. TestamentStanisławaRadziwiłła, księcianaOlyce i Nieświeżu, starostygeneraInegożmudzkiego z 8 września 1598 roku, znajdujący się w zbiorachArchiwumGłównegoAkt Dawnych w Warszawie. Białostockietekihistoryczne. Tom 10 / 2012.C. 247–264.
8. Cyganski J. Analektasandeckie. Lwow, 1905.
9. Drazkowska A. Odzieżgrobowa w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku. Torun, 2008.
10. Ember M. XVI-XVII. századruhadarabok a sárospatakriptábol; Folia Archaeologica XIX. 1967.
11. Gorny M. Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657-1680. Wrocław, 2011.
12. Gutkowska-Rychlewska M. Historia u biorów. Wrocław: Zakład Narodowy imieni Ossolinskich, 1968.
13. Kotlubaj E. Zycie Janusza Radziwiłła. Wilno i Witebsk, 1859 .
14. Nawrocki St. Wislocki J. Inwentarze mieszczańskie z lat 1528-635 z ksiąg miejskich Poznania. Poznan, 1961.
15. Niemcewicz J. Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce . T IV, Lipsk, 1839.
16. Sikora R. Szleszynski R. Husaria Rzeczypospolitej. Warszawa, 2014.
17. Tompos L. Adatok Magyararszinorovkesziteserol. Ars Decorattiva № 27, 2009.C.111–122.
18. Turnau I. Techniki pasamonictwa europejskiego do konca XVIII w. Kwartalnik Historii Nauki i Techniki r.2001, t.46, n. 4, 2001. S. 105–122.
19. Wyrobisz A. Mateialy do dziejow handlu w miasteczkach polskich na poczatku XVIII wieku. Przegląd Historyczny 62/4,1971. S.703–716.
20. Ursu E. C. Comori archeologicere staurate in Bucovina. Suceava, 2006.

Наталія Тимошенко (Київ)

старший науковий співробітник Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця»

Іконопис козацької доби

Іконопис – вид живопису, що призначений для витвору священних зображень – ікон. У традиціях східного християнства грецьке слово, що означає «образ», «зображення», в якості витворів іконопису звичайно розглядають призначений для молитви образ, написаний на дошці.